

Slobodan Vuković
Institut za kriminološka
i sociološka istraživanja
Beograd

UDK: 316.343: 316.323.72
Izvorni naučni rad
Primljen: 27.09.1997.

MEDUGENERACIJSKA POKRETLJIVOST PREMA MESTU ROĐENJA

Na osnovu rezultata nekoliko empirijskih istraživanja, a posebno na osnovu rezultata istraživanja Konzorcijuma socioloških instituta, u radu se analizira međugeneracijska pokretljivost prema mestu rođenja. Sva ova istraživanja nedvosmisleno pokazuju veću pokretljivost stanovništva rođenog u gradu nego onog rođenog na selu, posebno prema višim društvenim grupama. To znači da su kanali društvene promocije zatvoreniji za pojedince iz gotovo svih društvenih grupa rođenih na selu nego za one koji su rođeni u gradu.

Ključne reči: međugeneracijska pokretljivost, društvene grupe, slojevi, kanali promocije.

Istraživanje vertikalne društvene pokretljivosti, kako u domaćoj, tako i u inostranoj sociološkoj literaturi, predstavlja dosta eksploatisanu temu, što je prouzrokovano njenom važnošću za proučavanje strukture društva. Zato će u ovom članku, da bi se izbegla nepotrebna ponavljanja, biti posmatrana iz jednog dosta specifičnog ugla - prema mestu rođenja (selo-grad) - koji je do sada bio zanemaran. Zapoostavljanje ovog aspekta problema proističe iz činjenice da se on ne postavlja kao istraživački zadatak sociologa u razvijenim zapadnim društvima zbog male razlike između pretežno urbanizovanih sela i gradova, posebno onih manjih. Kod nas su te razlike više nego značajne, te otuda rasprava ovog tipa ima jasno sociološko opravdanje. Pored toga, ovde će Srbija¹ (na koju se odnosi empirijska građa) biti posmatrana jedinstveno, za razliku od mnogih dosadašnjih istraživanja vođenim političkim trendovima, u kojima je posmatrana odvojeno, podeljena na pokrajine i centralni deo.

Vertikalnu društvenu pokretljivost možemo odrediti kao promenu mesta koje pojedinac ili društvena grupa zauzima u strukturi društva. To podrazumeva promenu položaja, a, samim tim, i materijalnog statusa, ugleda i moći na hijerarhijskoj skali položaja. Društveni položaj je u ovom radu, radi lakšeg poređenja sa istraživanjima istog tipa, operacionalizovan sa radnim mestom. Tako su u seljaštvo ušli ispitanici koji se pretežno bave poljoprivrednom delatnošću, dok su u rad-

---

¹ U radu se, pre svega, interpretiraju empirijski podaci dobijani u istraživanju "Društvena struktura i kvalitet života" sprovedenog 1990. godine u organizaciji Konzorcijuma instituta društvenih nauka.

ništvo uključene sve vrste radničkih zanimanja, bez obzira na kvalifikaciju, kao i osoblje zaštite bez škole i sa završenom osmogodišnjom školom. U kategoriju službenika svrstali smo sve rutinske službenike i tehničare sa srednjom stručnom spremom, dok su u kategoriju srednjih slojeva svrstani stručnjaci, najniži i srednji rukovodioci i osoblje zaštite za srednjom, višom i visokom školom. Kategorija gradskih privatnika obuhvata sva ona zanimanja koja se obavljaju kao samostalna privredna delatnost, a da to nije poljoprivreda. Na kraju, u etatiistički sloj (ili klasu) ušli su svi privredni rukovodioci (koji raspolažu privrednim računom) i politički funkcioneri (od opštine naviše). Ovde, takođe, treba napomenuti da su iz uzorka isključeni ispitanici kojima nije identifikovano zaposlenje, kao i nezaposleni. Ovako "prečišćen" uzorak omogućio nam je konstrukciju kvadratnih tabela kontingencije, neophodnih za izračunavanja Jasudinog indeksa i analizu vertikalne društvene pokretljivosti.

Društvena pokretljivost može biti međugeneracijska i unutargeneracijska. Ovde nas, pre svega, zanima međugeneracijska pokretljivost koju određujemo kao promenu društvenog položaja dece u odnosu na položaj roditelja. Na drugoj strani, unutargeneracijsku pokretljivost definišemo kao promenu mesta na hijerarhijskoj skali položaja koje pojedinac zauzima u toku svog radnog veka (Vuković, 1994: 31-33). Međugeneracijska, kao uostalom i unutargeneracijska pokretljivost, uvek je dvostrana: ima uzlaznu liniju, napredovanje, i silaznu liniju, nazadovanje na hijerarhijskoj skali društvenih položaja. Od veličine ovih kretanja zavisi koliko je društvo otvoreno, odnosno, zatvoreno. Ukoliko deca pripadnika jedne društvene grupe (kada je reč o međugeneracijskoj pokretljivosti) imaju veću mogućnost da se popnu na više ili da padnu na niže društvene položaje, imamo pouzdan indikator otvorenog društva. Ukoliko je ta mogućnost manja, reč je o zatvorenom društvu. Što više dece ostaje u društvenoj grupi roditelja, to je stopa samoreprodukcije veća. Velika samoreprodukcija najčešće je posledica razrađenih formalnih i neformalnih mehanizama pomoću kojih pripadnici društvene grupe na višem mestu na hijerarhijskoj skali stimulišu svoju decu da ostanu na istim društvenim položajima. Oni u isto vreme destimulišu pad svoje dece u niže društvene grupe. Razrađene formalne i neformalne društvene mehanizme najčešće propisuje vladajuća društvena grupa. Postoje, takođe, i mehanizmi kontrolisani od strane viših društvenih grupa koji destimulišu decu pripadnika nižih grupa da napreduju na više položaje. Tako se zauzete pozicije čuvaju od pridošlica jer broj mesta u gornjim društvenim grupama nije neograničen. Što je društvena grupa na višem mestu na hijerarhijskoj skali položaja, to je broj mesta manji, kada je reč o društvima sa komandnom ekonomijom, kakvo je naše i dan danas. Naravno, ovo nije slučaj kada je reč o mestima koja proističu iz samostalne privredne delatnosti. Širenjem ekonomske delatnosti dolazi do bogaćenja celokupnog društva pa samim tim u gornjim društvenim grupama ima više mesta za pridošlice.

Mehanizmi, odnosno, kanali društvene promocije nisu u svim društvima isti. Podložni su promenama i zavise od vladajućeg tipa društveno-ekonomskih odnosa. Pored toga oni u velikoj meri zavise i od vrednosnog sistema koji nameća

grupa na vlasti. U društvima tržišne ekonomije jedan od ključnih kanala promocije u gornje društvene grupe jeste poslovna uspešnost, koja je materijalno valorizovana. Nasuprot tome, u društvima komandne ekonomije, kakvo je naše, to je politička podobnost i poslušnost grupi na vlasti. Politička podobnost nagraduje se bolje plaćenim mestima i mestima koja donose razne privilegije². Što je društvo stabilnije i što je pravno politički sistem izgrađeniji, mehanizmi društvene promocije su više formalizovani, zapravo, postoje razrađena pravila za napredovanje na hijerarhijskoj skali položaja. Sa destabilizacijom društva sve više dolaze do izražaja neformalni kriterijumi, a to je najčešće bliskost sa grupom koja drži političku, a samim tim i ekonomsku moć. Poseban problem istraživanja kanala društvene promocije nameće se u društvima koja prolaze kroz promenu društveno-ekonomskog sistema, odnosno u društvima tranzicije. U ovim društvima mogućnost napredovanje na hijerarhijskoj skali položaja pretežno možemo tražiti u neformalnim kriterijumima. Međutim, te kanale promocije ne možemo svrstati samo u neformalne u strogom sociološkom smislu, već su oni, pre svega, kriminalni, to znači da se preko noći, nelegalnim sredstvima, dolazi do enormnog bogatstva. Tada se pred istraživačem postavljaju zadaci koji pre spadaju u domen kriminalistike nego u domen sociologije. Grupa na vlasti potpunom kontrolom, ne samo inspekcijsko-nadzorne funkcije, nego i istražnog postupka, kao i pravosudnog sistema, sprečava otkrivanje kriminalnih radnji svojih pripadnika kao načina sticanja bogatstva. Na drugoj strani, permanentnim demonstriranjem gole sile obeshrabruje i začetak bilo kakve društvene kontrole. Prema tome, politička podobnost, kao ključni kanal društvene promocije ponovo dobija na značaju, i u nešto izmenjenom obliku, služi kao zaštita za privredni kriminal preko koga se dolazi do bogatstva. O kanalima društvene promocija, karakterističnim za jedno drugo vreme, raspravljali smo na drugom mestu (Vuković, 1994: 73-83). Ovde nas, da se vratimo predmetu rasprave, pre svega zanima kako i koliko mesto rođenja utiče na međugeneracijsku pokretljivost.

U društvima u kojima je sistemskim merama ograničena privatna svojina, jedan od osnovnih kanala društvene promocije je škola.³ Koju će školu završiti neki pojedinac u mnogome zavisi od njegovog socijalnog porekla, odnosno, od završene škole njegovih roditelja.⁴ Na završenu školu, pored socijalnog porekla i

---

² Najčešće privilegije su: besplatan stan u rezidencijalnoj četvrti koji se kasnije otkupljuje za bogatelnje pare, besplatno korišćenje luksuznog automobila, školovanje dece u inostranstvu, zaposlenje dece, itd.

³ Gotovo u svim ranijim istraživanjima utvrđena je visoka korelacija između formalnog obrazovanja i društvenog položaja, i to od 0.84 (Vuković, 1994:74), preko 0.825 (Popović, 1977: 411) i 0.79 (Džuverović, 1987:124), do najnovijeg nama poznatog istraživanja $C=0.84$, odnosno, $Kramerov V=0.786$ (IDN, JJM/96).

⁴ Između završene škole ispitanika i njegovog oca koeficijent kontingencija $C=0.48$, a $Kramerov V=0.25$. Malo detaljnija naliza pokazuje da je na školsku spremu oca, a samim tim

mesta stanovanja⁵, znatan uticaj ima i mesto rođenja (selo-grad)⁶ te i na taj način determiniše društveni položaj pojedinca. Detaljnija analiza podataka govori da u odnosu na one koji su rođeni u gradu, na selu ima, prema njihovoj zastupljenosti u ukupnom stanovništvu, četiri puta više onih koji su završili samo osnovnu školu. S velikim pravom se pak postavlja pitanje kvaliteta te škole, posebno kad imamo u vidu opremljenost tih škola bibliotekama i drugim učilima, a da i ne govorimo o činjenici da nije redak slučaj da u jednoj istoj učionici možemo naići na učenike od prvog do četvrtog razreda. Dalje, obaveze seljačke dece u domaćinstvu i na gazdinstvu su znatno veće nego obaveze gradske dece. Tako se od malih nogu, pored otežanih uslova školovanja, stiču i radne navike. U tome bi, možda, trebalo tražiti uzroke kasnije iskazane čvrstine kojom stanovnici rođeni na selu drže zauzete pozicije.

Kada je reč o školama za radnička zanimanja, dolazi do izjednačenja. Podaci pokazuju da je, prema njihovom učešću u populaciji, podjednak procenat gradske i seoske dece koji završavaju ove škole. Rođeni u gradu, međutim, imaju veliku prednost kada je reč o srednjem, višem i visokom obrazovanju. Prevedeno na rečnik brojki, broj pojedinaca koji su rođeni u gradu i koji su završili srednju školu, takode prema učešću u populaciji, za 55% je veći od broja završenih srednjoškolaca sa sela. Ove razlike postaju još značajnije kod visokog i višeg obrazovanja. Naime, među onima koji su završili više škole i fakultete duplo je više rođenih u gradu nego rođenih na selu. Ovi podaci potvrđuju pretpostavku da postoji apsolutna prednost onih koji su rođeni u gradu nad onima koji su rođeni na selu. Ta prednost će se kasnije preslikati na celokupnu društvenu strukturu.

Ranije smo kazali da postoji visok stepen korelacije između završene škole i društvenog položaja, operacionalizovanog preko radnog mesta. Tu tezu potpuno potvrđuju i sledeći podaci. Naime, rođeni na selu, kao što je već rečeno, manje su školovani pa su samim tim što i poseduju zemlju, što je takode u skladu sa očekivanjima, pet puta češće poljoprivrednici nego rođeni u gradu (37.0% prema 6.7%).

Analogno korelaciji prema mestu rođenja (selo-grad) kod onih koji završavaju škole za radnička zanimanja, primećujemo da je identična situacija i kod radništva. Naime, u ovom sloju, prema njihovom učešću u uzorku, podjednak je procenat rođenih na selu i rođenih u gradu (32.8%). Možda bi se moglo tvrditi da ovi podaci pokazuju da oni koji završavaju škole za radnička zanimanja u velikoj meri i završavaju kao radnici, dakle, učenici koji izlaze iz ovih škola imaju vrlo malo šansi da završe neku višu školu ili fakultet.

---

donekle i na njegovo socijalno poreklo, jedan od ključnih uticaja imalo njegovo mesto rođenja (selo-grad), zapravo, $C=0.47$ a Kramerov $V=0.53$.

⁵ Uticaj tipa naselja kao mesta stanovanja na završenu školu je značajan, $C=0.51$ a Kramerov $V=0.26$.

⁶ $C=0.33$, Kramerov $V=0.36$.

Već kod drugih, da tako kažemo, gornjih društvenih slojeva, slika se znatno menja u korist pripadnika društvenih grupa rođenih u gradu. Naime, među službenicima, koji se nalaze na sredokračić između radništva i srednjih slojeva, duplo je više onih koji su rođeni u gradu. Kod srednjih slojeva je slična situacija—odnos prema mestu rođenja je 23.8% prema 9.9% u korist onih koji su rođeni u gradu. Dakle, njih je 2.4 puta više dok je ovaj odnos za gradske privatnike 23 puta povoljniji za rođene u gradu u odnosu na one rođene na selu. Prezentirani podaci govore da je privatni posao, u vreme sprovođenja ovog istraživanja, bez obzira da li je reč o zanatstvu, trgovini ili slobodnim profesijama, bio vezan za stanovništvo gradskog porekla, za razliku od stanovnika sela čija se glavna privatno-privredna delatnost obavlja na poljoprivrednom gazdinstvu. To, takođe, znači da su šanse rođenih u gradu da se ispenju na više društvene položaje daleko veće od stanovnika rođenih na selu. Da je selo kao mesto življenja nepovoljno iz više razloga, počev od uslova školovanja, preko zdravstvene zaštite, do otežanih komunikacija, potvrđuje podatak da je, prema ovom istraživanju, selo napustilo 44.1% ispitanika. Pitanje je, međutim, koliki se procenat nastanio u divljim nehygienjskim naseljima nastalim na periferiji većih gradova i tako nebitno poboljšao kvalitet života, a često ga i snizio. Preseljenjem u ova naselja ipak su stvorene veće mogućnosti za školovanja i zapošljavanje dece, odnosno, stvoreni su povoljniji preduslovi za napredovanje na hijerarhijskoj skali položaja. S druge strane, među rođenim u gradu, svega je 5.1% onih koji su se vratili na selo, odnosno, izabrali selo kao mesto življenja (naravno, da među njima ima najviše penzionera koji su zadržali svoje poljoprivredno imanje, ali ipak ovaj podatak moramo uzeti s rezervom).

Više je nego uočljivo, a za to nam najčešće nisu ni potrebna empirijska istraživanja, već se i neposrednim zapažanjem može uvideti, da su stanovnici sela deprivilegovani u odnosu na stanovnike gradova. Ova deprivilegovanost je značajnija ukoliko je reč o većim gradovima, kulturnim, privrednim i univerzitetskim centrima, koji pružaju neuporedivo veće mogućnosti za školovanje ili za doškolovanje, koje je jedno od osnovnih kanala društvene promocije pa samim tim i za redovno napredovanje na hijerarhijskoj skali društvenih položaja. Ovu tvrdnju, da ne govorimo o njihovim mogućnostima za zapošljavanje ili pokretanje samostalne privredne delatnosti, nije teško dokazati jer je i neposrednim posmatranjem vidljiva ogromna navala pridošlica na velike gradove, a što je grad veći, pridošlica je više. Svi su izgledi da ovo nije samo naša specifičnost već opšta pojava kod svih siromašnih društava. Naravno, nju bi mogli da dokažemo i na osnovu niza različitih empirijskih podataka, ali to prevazilazi okvire ovog članka. Raspoloživa empirijska građa govori da je mesto življenja, pa samim tim i rođenja, jedan od odlučujućih činilaca koji određuje društveni položaj kako pojedinaca tako i celih društvenih grupa.

Ranije smo konstatovali da socijalno poreklo, odnosno društveni položaj roditelja, u ovom slučaju oca ispitanika, ima značajno determinirajući karakter ($C=0.54$). To, pre svega, znači da će društveni položaj ne samo mnogih pojedinaca, nego i celih društvenih grupa u mnogome zavisiti od njihovog socijalnog pore-

kla, to jest, od društvenog položaja njihovih roditelja.

Izloženi rezultati istraživanja (vidi tabele u prilogu) više nego jasno govore, bar kada je reč o ukupnom uzorku, da je prisutna značajna medugeneracijska stabilnost položaja. Procenat onih koji ostaju u grupi porekla je 43.9%, uzlazna pokretljivost iznosi gotovo isto toliko (43.7%), dok je silazno pokretljivih nešto više od devetine (12.3%)⁷.

Kada uzorak podelimo prema mestu rođenja na rođene u gradu i rođene na selu, ili, uslovno rečeno, na gradski i seoski deo, slika se u izvesnoj meri menja. Rođeni na selu imaju nešto malo povećanu stopu samoreprodukcije (47.4%). Ukupna društvena pokretljivost pak, kao mera otvorenosti društva, se smanjuje. S jedne strane, primećuje se tendencija povećanja uzlazne pokretljivosti (44.2%), dok se, na drugoj strani, silazna pokretljivost smanjuje (8.4%). Za razliku od seoskog poduzorka, gradski poduzorak se odlikuje znatno smanjenom stopom stabilnosti. U grupi porekla ostaje samo 37.6% ispitanika. Uzlazna pokretljivost je nešto manja nego kod onih koji su rođeni na selu (42.7%), ali je zato silazna mobilnost znatno povećana i iznosi 19.7%. To znači da gotovo svaki peti stanovnik rođen u gradu zauzima niže mesto od mesta koje je zauzimao njegov otac, dok je kod seoskog poduzorka to tek svaki osmi. Silazna pokretljivost je, prema našem mišljenju, jedan od ključnih pokazatelja otvorenosti odnosno zatvorenosti društva: što je veća silazna pokretljivost kod pripadnika gornjih društvenih grupa to su veće mogućnosti sposobnima iz donjih društvenih grupa da napreduju na hijerarhijskoj skali položaja.

Izloženi rezultati istraživanja govore, kada je reč o ovom najosnovnijem nivou interpretacije empirijske grade, da rođeni na selu teže dolaze do gornjih pozicija na hijerarhijskoj skali položaja, ali da ih, kada do njih dođu, čvršće drže. Život na selu je težak i mukotrpan i oni koji su ga i malo okusili svaki pad na ovoj skali položaja doživljavaju kao približavanje pozicijama svojih roditelja koje, na svaki način, hoće da izbegnu. Na drugoj strani, oni imaju izgrađenu kolektivnu svest, spremniji su za pružanje pomoći jedni drugima nego individualizovani urbani stanovnici. Sve to utiče da pridošlice u velike urbane centre stvaraju razne lobije pomoću kojih, ne retko, održavaju zauzete pozicije. Ovde ne treba prenebrežniti činjenicu da sposobniji i preduzimljiviji odlaze u grad, pa je i to jedan od razloga zašto ti pojedinci teže padaju na hijerarhijskoj skali položaja. Podaci koji ukazuju na veću stopu društvene stabilnosti rođenih na selu u odnosu na one koji su rođeni u gradu, na prvi pogled, mogu da nas zavaraju, zato što učešće seljaka (poljoprivrednika) u poduzorku rođenih na selu iznosi 37%. Oni, kao što je poznato, imaju visoku stopu samoobnavljanja i nemaju gde pasti na hijerarhijskoj skali položaja, dok je poljoprivrednika koji su rođeni u gradu u gradskom poduzorku svega 6.7%. To posredno govori da je povećana stabilnost kod seoskog poduzorka zbog znatno

---

⁷ Neka druga istraživanja pokazala su nešto veću pokretljivost, i to: stabilnost 39.0%, uzlazna pokretljivost 51.6% i silazna pokretljivost 9.4% (Bogdanović, 1991: 486); odnosno, stabilnost 37.7%, uzlazna pokretljivost 54.2% i silazna pokretljivost 8.1% (Vuković, 1994: 39).

većeg uččšća seljaštva u njemu, nego što je to slučaj u gradskom poduzorku.

Preciznija interpretacija empirijske građe uz pomoć Jasudinog indeksa koji meri odstupanje od savršene pokretljivosti,⁸ daje nam na globalnom društvenom planu gotovo istu, ali u mnogim segmentima nešto izmenjenu sliku. Prema ovom pokazatelju (kada posmatramo celokupan uzorak), od svih društvenih grupa, kao i u prethodnoj analizi, najgore je prošlo seljaštvo. Visoka pozitivna vrednost Jasudinog indeksa za seljaštvo govori o visokoj stopi samoreprodukcije. Negativne vrednosti koeficijenta po redu pokazuju da postoje znatne barijere za prelazak seljaštva u svaki drugi sloj. Na drugoj strani, negativne vrednosti koeficijenta po koloni ukazuju da postoje mehanizmi koji sprečavaju prelazak bilo koje društvene grupe u seljaštvo. Deci seljaka je, dakle, zatvoren put za napredovanje u gornje društvene grupe, a od svih društvenih slojeva upravo su pred seljaštvo postavljene najveće barijere za ulazak u najprestižniji društveni sloj (ili klasu) - funkcionere - zapravo u onu društvenu grupu koja će u ovom prelaznom (tranzicionom) periodu izrasti u novu vlasničku klasu (ili sloj)⁹. Na drugoj strani, seljaštvo će kanali društvene promoci najmanje biti zatvoreni za ulazak u radništvo, i to posebno nekvalifikovano. Deprivilegovanost seljaštva je sistemaska i trajna i pored ne retko uvreženog mišljenja, posebno u vremenu krize i oskudice u hrani kakvo smo iskusili tokom devedeset treće godine, da je ono u boljoj poziciji od mnogih drugih društvenih grupa.

Analiza poduzorka rođenih na selu samo potvrđuje položaj seljaštva i pojačava prethodnu konstataciju. Na drugoj strani, gradski poduzorak je znatno ublažuje - ali tu nije reč o pravom seljaštvu. To se može tumačiti činjenicom da je reč o ispitanicima koji su rođeni u gradu i izjavili su da se bave poljoprivredom kao osnovnim zanimanjem, ali zato članovi njihovih porodica pripadaju, uslovno rečeno, drugim društvenim slojevima.¹⁰ Pored toga, njihova poljoprivredna gazdinstva su blizu većih i srednjih gradova - potrošačkih centara - te zahvaljujući tome uživaju prednosti diferencijalne rente. To govori da je njihov ukupni porodični status znatno povoljniji, jer je reč o porodicama sa dvojnomo delatnošću. Naravno, nisu ovo jedine porodice s dvojnomo delatnošću. Njih ima u svim društvenim grupama, od seljaštva do etatističkog sloja, a uključivanje ovog aspekta samo bi iskomplikovalo analizu pri čemu se ne bi dobili znatno kvalitetniji poda-

---

⁸ Savršena pokretljivost po definiciji postoji kada je položaj potpuno nezavisan od porekla. Jasudin indeks se kreće od -1 do +1. Negativna vrednost indeksa dokazuje postojanje barijera, a pozitivna vrednost—stimulacija za prelazak iz jedne u drugu društvenu grupu. Što su ove vrednosti veće, barijera, odnosno, stimulacija je veća. Vrednost 0 pokazuje savršenu, teorijsku pokretljivost.

⁹ Da to nije jugoslovenski pronalazak vidi: "Moskovski medijski carevi", "Rusija: novi magnati u akciji", *Ekonomika* (1997), Vol. 33 (No. 5-6), str.184-186.

¹⁰ U uzorak nisu ušla samo čista poljoprivredna domaćinstva kao što je slučaj s nekim drugim istraživanjima strukture društva.

ci¹¹.

Posmatramo li sada radništvo, i to celokupan uzorak, na prvi pogled je vidljivo da ono ima relativno visoku stopu samoreprodukcije. Mehanizmi društvene kontrole o kojima je bilo reči stimulišu prelazak pripadnika ove grupe u službenike, a , sa druge strane, destimulišu prelazak u grupu gradskih privatnika. Radništvu je ulazak u sloj rukovodilaca neznatno destimulativan; nalazi se, naime, vrlo blizu teorijske pokretljivosti. Objašnjenje za relativno značajnu prohodnost radništva u etatički sloj možemo tražiti u činjenici da se rukovodeći sloj u svojim programskim načelima i dnevno-političkim nastupima neprestano pozivao na radništvo. Mnogi partijski i državni funkcioneri, koliko do juče, hvalili su se svojim radničkim poreklom. Štaviše, kao da je celokupno društvo bilo opčinjeno istorijskom ulogom radništva.¹² Imajući sve ovo u vidu, rukovodeći sloj nije mogao sistemskim merama da potpuno zatvori kanale kojima će potomci radnika pristizati i obnavljati ga.

Negativne vrednosti Jasudinog indeksa po redu nedvosmisleno govore da je povratak pripadnika srednjih slojeva i privredne i političke elite u radništvo u velikoj meri destimulisan. Odnos prema nekoj društvenoj grupi, a ovde je reč o radništvu, procenjivaćemo pre po tome, kao što smo već rekli, kolika je mogućnost da u njega padnu pripadnici gornjih društvenih grupa, nego po tome koliko pripadnici te grupe mogu da napreduju na hijerarhijskoj skali položaja. Činjenica je da su deci etatičkog sloja potpuno zatvoreni kanali za silazak u radništvo, kao i seljaštvo, što ukazuje na njihov vrlo nizak društveni status, nasuprot vrlo visokom rangu koji im je u propagandnim porukama upućivan od strane rukovodećeg sloja. Povratak ili pad službenika i gradskih privatnika u radništvo vrlo je blago destimulisan. Ovi podaci posredno govore o jednoj vrsti sistemske bliskosti radništva sa slojem službenika.

Kada se radništvo posmatra prema poduzorcima kako smo ih ranije definisali, pokazaće se izvesne razlike. Analiza poduzoraka govori da je, najpre, nešto veća samoreprodukcija radništva rođenog u gradu nego onog seoskog porekla, zatim, da deca radnika rođenih u gradu imaju veće sistemske smetnje za napredovanje prema višim društvenim položajima, i, konačno, da pripadnici viših društvenih grupa rođeni na selu znatno teže skliznu u radništvo nego li pripadnici istih društvenih grupa koji su rođeni u gradu. Sve ovo pokazuje da je radništvo gradskog porekla otvorenije za pridošlice iz drugih društvenih grupa, nego ono koje je rođeno na selu. Izložena činjenica upućuje nas na zaključak da pošto je selo deli-

---

¹¹ Koeficijent kontingencije između društveog položaja ispitanika i njegove supruge, odnosno supruge, iznosi 0.78.

¹² Tako smo imali od radničkog zakonodavstva (ZUR), radničkog samoupravljanja, radničke skupštine, preko proslava raznih radničkih dostignuća i radničkih sportskih igara, do stotina napisanih knjiga i hiljada tekstova o radničkom samoupravljanju i njegovom civilizacijskom značaju.

mično iscrpljeno kao nepresušan izvor radne snage, u budućnosti možemo očekivati veću samoreprodukciju radništva, na jednoj, i njegovo normalnije popunjavanje gradskim stanovništvom a ne radnicima-seljacima kao što je do sada najčešće bio slučaj, na drugoj strani. Takvo radništvo, nemajući selo kao odstupnicu, biće više vezano za posao koji obavlja, biće kvalifikovanije, ali zato će imati veću sindikalnu svest. To znači da se stvaraju preduslovi za obostrano "uozbiljenje"¹³ na jednoj strani radništva, a na drugoj, vlasničke klase.

Pozicija službenika u ovom istraživanju, ako posmatramo ceo uzorak, pokazuje, po već koji put, njihovu ambivalentnost, pa samim tim i rastrganost između radništva i srednjih slojeva. Na jednoj strani, službenici pokazuju izvesnu samosvojnost—veliku stopu samoreprodukcije koja je po značaju odmah ispod seljaštva, kao da teže da se konstituišu kao poseban društveni sloj. Na drugoj strani, blago su im otvoreni kanali za napredovanje u više društvene grupe a nema ni značajnijih mehanizama koji bi sprečili potomke pripadnika gornjih društvenih grupa da skliznu u službenike. Njihove veze s radništvom su obostrane, što upućuje na njihovu bliskost, ali im je ozbiljno destimulisan samo prelazak u seljaštvo. Analiza mobilnosti govori da je sloj službenika nešto bliži srednjim slojevima nego radništvu, nasuprot tome, oni su prema nekim drugim obeležjima bliži radništvu (Vuković, 1994). Kada službenike posmatramo prema poduzorcima, uočljivo je da im se, mereno Jasudinim indeksom, i u jednom i u drugom slučaju značajno smanjila stopa samoreprodukcije, dok su druge bitne karakteristike mobilnosti ostale manje više nepromenjene, odnosno, razlike prema mestu rođenja nisu toliko značajne.

Srednji slojevi, posmatrano u celini, nešto su jasnije opredeljeni. Njihovi potomci su, kao što je već rečeno, osigurani od pada u najniže društvene slojeve - seljaštvo i radništvo, a prelazak u službenike je blago stimulisan i blizu je idealne pokretljivosti. Ovaj prelazak u službenike najčešće ne znači pad na hijerarhijskoj skali položaja, već se njihovoj deci obezbeđuju bolje plaćena radna mesta. Ako se uzme u obzir činjenica da je pri velikoj stopi nezaposlenosti, kakva je kod nas, privilegija imati bilo kakav posao, a među nezaposlenima je više onih koji potiču iz donjih nego iz gornjih društvenih grupa. Na drugoj strani, deca pripadnika srednje klase imaju otvoren put u privatnike i to one niže, što su neka kasnija istraživanja preciznije pokazala (Lazić, 1994:147). Potomci srednjih slojeva imaju, takođe, blag stimulan za ulazak u etatistički sloj (ili klasu) što se intenziviralo u kasnijem periodu (Vuković, 1996: 162) koji je nastupio nakon sprovođenja istraživanja na kojem se zasniva interpretacija u ovom tekstu. Ovi najnoviji istraživački nalazi ne smeju prenebregnuti činjenicu da je u ovom, takozvanom, tranzicionom

---

¹³ Ovo "uozbiljenje" i jednih i drugih proći će kroz razne faze, posebno imajući u vidu činjenicu da će se u zemljama tranzicije vlasnička klasa pozivati na svoja vlasnička prava, a radništvo će ta prava osporavati. Motiv za osporavanje ovih prava naći će u činjenici da je u većini slučajeva vlasništvo stečeno nelegalnim sredstvima, kao i zbog egalitarnog resantimana i samoupravnog sindroma.

periodu znatno oslabila pozicija srednjih slojeva, izuzev što su im, u odnosu na ostale društvene grupe, porasle šanse za ulazak u političku elitu.

Srednji slojevi, posmatrani prema mestu rođenja, pokazuju znatno veću stopu samoobnavljanja gradskog u odnosu na seoski poduzorak. Razlika u samoreprodukciji između ova dva poduzorka može se tumačiti činjenicom da je sam način njihovog definisanja uticao na ovu razliku. Srednji slojevi su vezani za delatnosti koje se obavljaju u gradu, pa samim tim grad, kao mesto življenja, predstavlja njihovo uporište. Na drugoj strani, jedan od ključnih kanala društvene promocije, posebno kada je reč o ovoj društvenoj grupi, jeste škola, a ona je pristupačnija gradskom nego seoskom stanovništvu. Rezultati istraživanja takođe pokazuju znatno otežano popunjavanje srednjih slojeva gradskog porekla iz nižih društvenih grupa,¹⁴ dok su potpuno otvoreni za povratnike iz viših društvenih slojeva. Srednji slojevi seoskog porekla su takođe zatvoreni za pridošlice iz nižih društvenih grupa,¹⁵ ali su zato nešto otvoreniji za povratnike iz viših društvenih grupa. Zanimljivo je napomenuti da su, zapravo, srednji slojevi gradskog porekla najviše zatvoreni za pripadnike radništva, a oni seoskog za pripadnike seljaštva. I jedni i drugi imaju animoziteta prema najnižim društvenim grupama iz svog najbližeg okruženja; i jedni i drugi, uslovno rečeno, grade društvene barijere prema onima koje najbolje poznaju. Na prvi pogled se čini da nailazimo na jednu nelogičnost: srednji slojevi seoskog porekla lakše se probijaju do najviših društvenih položaja, do etatičkog sloja, na jednoj, dok njihovi potomci teže padaju u radništvo i seljaštvo u odnosu na one koji su rođeni u gradu, na drugoj strani. Ova nelogičnost je posledica, kao što smo već konstatovali, činjenice da selo napuštaju sposobniji, na jednoj, i veće otvorenosti gradskog od seoskog poduzorka, na drugoj strani.

Pošto je sloj gradskih privatnika u uzorku nedovoljno zastupljen to rezultate dobijene istraživanjem moramo uzeti s izvesnom rezervom. Ipak, kada se uzorak posmatra u celini, pokazuje se da gradski privatnici imaju malu stopu samoobnavljanja, za razliku od nekih drugih istraživanja (Vuković, 1994: 42) gde je ova stopa znatno veća. Mala stopa samoreprodukcije ove vitalne društvene grupe, u koju su trideset i više godina odlazili najhrabriji, može se tumačiti činjenicom da je ona stalno sprečavana sistemskim merama, odnosno, privatna svojina je zakonski ograničavana. Gradski privatnici su destimulisani da šalju svoje potomke u niže društvene slojeve, i što se taj sloj niže kotira na hijerarhijskoj skali položaja destimulacija je veća. Nasuprot tome, postoje blagi stimulansi za prelazak njihove dece u stručnjake i privredne i političke funkcionere. Posmatramo li, sada, ovaj sloj prema poduzorcima, vidimo da privatnici seoskog porekla teže padaju u radništvo i seljaštvo nego privatnici rođeni u gradu. Ostale razlike posmatrane prema mestu rođenja nisu bitne.

---

¹⁴ Kada seljaštvo, radništvo i službenike, kao niže na hijerarhijskoj skali položaja, spojimo u zajedničku grupu, Jasudin indeks je -0.65.

¹⁵ Jasudin indeks dobijen po istom postupku kao u prethodnom slučaju isnosi -0.47

Najviši sloj na hijerarhijskoj skali položaja - funkcioneri - ako posmatramo celokupan uzorak, natprosečno se regrutuju iz službenika, stručnjaka i gradskih privatnika. No i pored toga, stepen samoreprodukcije nije zanemarljiv. Rekrutacija iz sloja radništva je nešto ispod teorijske pokretljivosti, zapravo, zanemarljivo je destimulativna. Prema Jasudinom indeksu rekrutacija iz seljaštva je destimulativna, ali i pored toga više nego svaki četvrti pripadnik ovog društvenog sloja je seljačkog porekla. Naravno, to je posledica doskorašnjeg velikog učešća seljaštva u strukturi stanovništva. U vreme sprovođenja istraživanja nije bilo formalnog nasleđivanja položaja. Za stvarno nasleđivanje kod njihove dece morali su postojati čvršći motivi. Pripadnicima ove društvene grupe, posle njihovog stambenog obezbeđenja, morali su biti ponudeni drugi atraktivniji položaji, a pripadnici vladajuće društvene grupe potrudili su se da svoje potomke smeste u mirnije vode - u srednji sloj. Naravno, najomiljenija mesta njihovog zaposlenja bila su diplomatska služba, predstavnštva u inostranstvu, banke, uvožno-izvozna preduzeća i institucije koje su ih svaki čas službeno slale u inostranstvo. Iz svih tih razloga stopa samoreprodukcije nije velika.

Neka ranija istraživanja, publikovana sa zakašnjenjem (Vuković, 1994), pokazala su da pripadnici najviše društvene grupe šalju svoje potomke u privatnike, te i da je veza između privatnika i etatičkog sloja ili klase više nego značajna. To je jedan od razloga zašto je on u našim istraživanjima, za razliku od nekih drugih, bio izdvojen u posebnu grupu. Kasnija istraživanja u potpunosti potvrđuju ovu tezu, koja je nakon toga i razrađena (Vuković, 1996), tako da sada slobodno možemo reći da rukovodeća društvena grupa ne bira sredstva da prigrabi dojučerašnju "društvenu" imovinu. Vladajuća društvena grupa je iz ideoloških razloga ograničila vlasništvo i sputavala privatnu privrednu inicijativu. Sada je, ta ista komunistička nomenklatura shvatila da je neophodno da se dočepa društvene imovine da bi zadržala zauzete pozicije. U tu svrhu kriminalizovala je celokupno društvo i, u pravom smislu, pljačkom i otimačinom, uz zaštitu pravosudnog sistema, postaje vlasnička klasa.

Kada se ova grupa ispitanika analizira prema mestu rođenja, primećuje se da je samoobnavljanje veće kod seoskog nego kod gradskog poduzorka. Privredni i politički funkcioneri rođeni na selu ređe se popunjavaju iz nižih društvenih grupa, izuzev iz srednjih slojeva, nego oni rođeni u gradu. Funkcioneri rođeni u gradu ujednačenije se, dakle, popunjavaju iz nižih društvenih grupa i pokazuju veću otvorenost od onih koji su rođeni na selu. Na drugoj strani, deca etatičkog sloja seoskog porekla teže padaju na najniže društvene položaje, seljaštvo i radništvo, nego deca privrednih i političkih funkcionera rođenih u gradu. Kao da, kada jednom napuste selo, teže da od njega što dalje pobegnu, osim ako to nije političko-propagandni odlazak za prikupljanje glasova. To znači da pripadnici najviše društvene grupe koji su rođeni na selu teže dolaze (1 prema 1.7) do visokih položaja, ali ih zato znatno čvršće drže.

Tabela 1. Medugeneracijska pokretljivost u Srbiji

DRUŠTVE NI POLOŽAJ OCA	DRUŠTVENI POLOŽAJ ISPITANIKA						
	Seljaš tvo	Radni štvo	Služben ici	Srednji slojevi	Gradski privatnici	Etatist. sloj	Ukupno
Seljaštvo	998 49.1 87.9	573 28.2 40.6	116 5.7 23.4	159 7.8 24.9	22 1.1 32.4	166 8.2 29.6	2034 47.2
Radništvo	102 8.1 9.0	618 49.3 43.8	207 16.5 41.7	157 42.5 24.6	13 1.0 19.1	157 12.5 28.0	1254 29.1
Službenici	13 4.1 1.1	93 29.2 6.6	75 23.5 15.1	72 22.6 11.3	5 1.6 7.4	64 19.1 10.9	319 7.4
Srednji slojevi	5 1.2 0.4	64 14.7 4.5	61 14.1 12.3	174 40.1 27.3	13 3.0 19.1	117 27.0 20.9	434 10.1
Gradski privatnici	17 8.5 1.5	54 26.9 3.8	24 11.9 4.8	47 23.4 7.4	14 7.0 20.6	45 22.4 8.0	201 4.7
Etatist. sloj		9 13.6 0.6	13 19.7 2.6	29 43.9 4.5	1 1.5 1.5	14 21.2 2.5	66 1.5
Ukupno	1135 26.3	1411 32.8	496 11.5	638 14.8	68 1.6	560 13.0	4308 100.0

Stabilnost=43.9%

Silazna pokretljivost=12.3%

Uzlazna pokretljivost=43.7%

C=0.52

Cramer's V=0.27

Tabela 2. *Međugeneracijska pokretljivost u Srbiji prema mestu rođenja -poduzorak rođenih na selu-*

DRUŠTVE NI POLOŽAJ OCA	DRUŠTVENI POLOŽAJ ISPITANIKA						
	Seljaštvo	Radništvo	Službenic i	Srednji slojevi	Gradski privatnici	Etatis t. sloj	Ukupno
Seljaštvo	921 50.6 89.2	504 27.7 55.1	101 5.6 42.3	135 7.4 48.7	17 0.9 50.0	141 7.8 48.0	1819 65.2
Radništvo	87 13.1 8.4	332 49.9 36.3	90 13.5 37.7	68 10.2 24.5	6 0.9 17.6	82 12.3 27.9	665 23.8
Službenici	12 11.4 1.2	33 31.4 3.6	25 23.8 10.5	20 19.0 7.2	1 1.0 2.9	14 13.3 4.8	105 3.8
Srednji slojevi	3 2.9 0.3	17 16.2 1.9	13 12.4 5.4	34 32.4 12.3	2 1.9 5.9	36 34.6 12.2	105 3.8
Gradski privatnici	10 11.5 1.0	27 31.0 3.0	9 10.3 3.8	16 18.4 5.8	7 8.0 20.6	18 20.7 6.1	87 3.1
Etatis. sloj		1 10.0 0.1	1 10.0 0.4	4 40.0 1.4	1 10.0 2.9	3 30.0 1.0	10 0.4
Ukupno	1033 37.0	914 32.7	239 8.6	277 9.9	34 1.2	294 10.5	2791 100.0

Stabilnost=47.4%

Silazna pokretljivost=8.4%

Uzlazna pokretljivost=44.2%

C=0.43

Cramer's V=0.21

Tabela 3. Medugeneracijska pokretljivost u Srbiji prema mestu rođenja
-poduzorak rođenih u gradu-

DRUŠTVE NI POLOŽAJ OCA	DRUŠTVENI POLOŽAJ ISPITANIKA						
	Seljaštvo	Radništvo	Službenici	Srednji slojevi	Gradski privatnici	Etatist sloj	Ukupno
Seljaštvo	76 35.5 75.2	69 32.2 13.9	15 7.0 5.8	24 11.2 6.7	5 2.3 14.7	25 11.7 9.4	214 14.1
Radništvo	15 2.6 14.9	286 48.6 57.5	117 19.9 45.5	88 15.0 24.4	7 1.2 20.6	75 12.8 28.2	588 38.8
Službenici	1 0.5 1.0	60 28.0 12.1	50 23.4 19.5	52 24.3 14.4	4 1.9 11.8	47 22.0 17.7	214 14.1
Srednji slojevi	2 0.6 2.0	47 14.3 9.5	48 14.6 18.7	140 42.6 38.9	11 3.3 32.4	81 24.6 30.5	329 21.7
Gradski privatnici	7 6.1 6.9	27 23.7 5.4	15 13.2 5.8	31 27.2 8.6	7 6.1 20.6	27 23.7 10.2	114 7.5
Etatist. sloj		8 14.3 1.6	12 21.4 4.7	25 44.6 6.9		11 19.6 4.1	56 3.7
Ukupno	101 6.7	497 32.8	257 17.0	360 23.8	34 2.2	266 17.6	1515 100.0

Stabilnost=37.6%

Silazna pokretljivost=19.7%

Uzlazna pokretljivost=42.7%

C=0.52

Cramer's V=0.27

Tabela 4. *Medugeneracijska pokretljivost -Jasudin indeks-*

DRUŠTVENI POLOŽAJ OCA	DRUŠTVENI POLOŽAJ ISPITANIKA					
	Seljaštvo	Radništvo	Službeni ci	Srednji slojevi	gradski privatnici	etatist. sloj
SELJAŠTVO	0,73	-0,13	-0,45	-0,42	-0,28	-0,67
RADNIŠTVO	-0,28	0,24	0,18	-0,06	-0,14	-0,01
SLUŽBENICI	-0,30	-0,05	0,49	0,09	-0,0005	0,07
SREDNJI SLOJEVI	-0,34	-0,27	0,03	0,30	0,10	0,16
GRADSKI PRIVATNICI	-0,24	-0,09	-0,01	0,10	0,17	0,11
ETATISTIČKI SLOJ	-0,36	-0,28	0,09	0,44	-0,0006	0,10

Tabela 5. Medugeneracijska pokretljivost prema mestu rođenja
-Jasudin indeks-

DRUŠTVENI POLOŽAJ OCA	DRUŠTVENI POLOŽAJ ISPITANIKA					
	Seljaštvo	Radništvo	Službenici	Srednji slojevi	Gradski privatnici	Etatist. sloj
SELJAŠTVO	0,84	-0,29	-0,66	-0,47	-0,44	-0,49
	0,71	-0,008	-0,12	-0,07	0,01	-0,07
RADNIŠTVO	-0,33	0,26	0,18	0,06	-0,08	0,05
	-0,39	0,31	0,005	-0,30	-0,30	-0,17
SLUŽBENICI	-0,41	-0,02	0,17	0,10	-0,008	-0,04
	-0,15	-0,07	0,008	-0,03	-0,03	0,05
SREDNJI SLOJEVI	-0,54	-0,25	0,04	0,06	0,02	0,33
	-0,25	0,02	-0,04	0,25	0,14	0,11
GRADSKI PRIVATNICI	-0,40	-0,41	0,02	0,10	0,18	0,13
	-0,006	-0,13	-0,05	0,05	0,14	0,08
ETATISTIČKI SLOJ	-0,59	-0,34	0,02	0,44	0,09	0,22
	-0,07	-0,27	0,04	0,28	-0,04	0,03

Gornji red—poduzorak rođenih na selu.

Donji red—poduzorak rođenih u gradu.

LITERATURA:

- Bogdanović, M. (1991), "Vertikalna društvena pokretljivost", u: M. Popović i sar., *Srbija krajem osamdesetih*, ISIFF, Beograd.
- Vuković, S. (1994), *Pokretljivost i struktura društva*, IKSI, Beograd.
(1996), *Čemu privatizacija?*, SDS i IKSI, Beograd.
- IDN, JJM (1996), *Jugoslovensko javno mnjenje*, izvorni materijal, IDN, Beograd.
- Lazić, M. (1994), red., *Razaranje društva*, "Filip Višnjić", Beograd.
- Popović, M. (1977), red., *Društveni slojevi i društvena svest*, IDN, Beograd.
- Džuverović, B. (1987), "Klasni aspekti obrazovanja", u: M. Popović i sar., *Društvene nejednakosti*, ISIFF, Beograd.

S u m m a r y

Slobodan Vuković

**THE INTERGENERATIONAL MOBILITY ACCORDING
TO THE BIRTHPLACE**

The author analyses the intergenerational mobility according to the results of several empirical researches and specially according to the results of the research carried out by the Consortium of sociological institutes. All these researches unequivocally indicate that the mobility of the population born in the city is larger than the mobility of those born in the village. Mobility towards the higher social groups is specially shown to be dependent on the place of the birth. The ways of social promotion are appreciably less passable for the individuals from almost all social groups who are born in the village, than for those born in the city.

Key words: intergenerational mobility, social groups, strata, the ways of promotion.